

Ірина ЧЕРЕВКО

**ФРАЗЕОЛОГІЯ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI-XVII СТ.
(НА МАТЕРІАЛІ ДОКУМЕНТІВ ПОЛІССЯ)**

У статті простежено сферу вживання різних типів фразеологізмів за стилістичною класифікацією (народнорозмовних та книжних) в офіційно-діловому стилі староукраїнської мови, зроблено спробу з'ясувати причини їхньої стійкості або нестійкості, указано їхню стилістичну функцію.

Ключові слова: фразеологізм, опорний компонент, стиль.

У пам'ятках ділового письменства представлена велика кількість фразеологізмів. Це різні за змістом грамоти, привілеї купцям, окремим містам, актові книги міських урядів, гродського, земського і підкоморського судів, статuti, поборові реєстри, універсали гетьманських канцелярій, люстрації земель, книги видатків і прибутків та ін., що служили для регулювання офіційно-ділових стосунків, «концентрували уявлення їхніх творців і користувачів про картину соціального світу»¹, містили в собі наказовість та розпорядність. До того ж, помітне місце в актовій мові, яка відзначалася стандартністю мовного оформлення, займають стійкі термінологічні сполуки судово-юридичного характеру, які, на відміну від фразеологічних одиниць (ФО), «нейтральні в експресивно-стилістичному плані та позбавлені образності»². Наприклад, *вина статutowая* – «кара, штраф, визначені статутом» (1584 АЖМУ 71); *вина банацьйна* – «покарання вигнанням із батьківщини» (1614 АрхЮЗР 8/IV, 418); *вина церковна* – «кара, штраф, визначені на користь церкви» (1600 ПВКРДА III-1,5). Деякі мовознавці (А.Аксамітов, Н.Бабич, А.Коваль, Л.Коломієць) сполуки такого типу відносять до фразеології, а не до термінології. На нашу думку, відмінними ознаками термінологічних стійких сполучень від фразеологічних є метафоричність та образність останніх. Адже саме завдяки своїй

¹ Сушко О.І. Фразеологія офіційно-ділового стилю української мови (на матеріалі документів I пол. XX ст.): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – С. 2.

² Капельюшний А.О. Стилістичне використання фразеологізмів у мові мас-медіа // Практична стилістика української мови. – Львів: ПАІС, 2001. – С. 40.

образності ФО не можуть бути нейтральними щодо стилю³. У зв'язку з цим виділяємо народнорозмовну та книжну фразеологію.

Офіційні документи також наповнені численними дієслівними стандартизованими висловами із іменниками *вина*, *право*, які стосуються судових позовів. Наприклад, компонент *вина* наявний у виразах:

вину вложити (на кого) – «звинуватити (кого)»: ...*свою вину на мене вложили* (1611 АрхЮЗР 3/І, 167);

вину дати (кому) – «пред'явити звинувачення (кому)»: *тот, которому яко принципалови вину дано, с того света зшол, с которымъ криминаль умер* (Луцьк, 1599 АрхЮЗР 1/VI, 87);

вину задавати – «звинувачувати»: *такому каранью, которому подлясати мѣль обвиненый, самъ тотъ, который вину даетъ, подлясаетъ* (Володимир, 1608 АСД VI, 118);

попасти у вины – «зазнати покарання»: *к тому теж попал был есми ж млсти оу многии вины за мои выстоуп* (Володимир, 1520 Арх. Р. фотокоп. 70).

Іменниковий компонент *право* характерний для сполук:

вести право (з ким) – «судитися (з ким)»: *оны вели право з вами перед судомъ земьскимъ Киевьскимъ* (Київ, 1598 ККПС 102);

въ право вступати (*вступити*) (з ким) – «порушувати (порушити) судову справу (проти кого, з ким)»: *А так мы не хотечи ѿ томъ зъ Его Милостю в жадное право встоупати и в том се зъ Его Милостю правовати , вгодливым, а еднацким обычаем тоую реч на томъ постановили* (Володимир, 1544 АС IV, 389); *Ленковая и сынове...доброволне... в право вступили* (Київ, 1545 АрхЮЗР 1/VI, 40);

въ право вступоватися (з ким) – «порушувати судову справу (проти кого)»: *въ тое право ихъ магдебурское вступоватися* (1559 ИКА дод. 88);

ку праву волати (кого) – «викликати в суд (кого)»: *з оурядоу его млсти ѿ нас на то приданого три крот коу правоу кн³зя ку праву дмитра боулыгоу волал* (Володимир, 1572 ЖКК II, 15).

Із порушенням закону або невиконанням розпоряджень судочинців, що часто призводило до затримання й ув'язнення злочинця або жорстокого його покарання, пов'язані і стилістично нейтральні стійкі сполуки, і фразеологізми, що вказують на стосунки між людьми, їхню діяльність, наприклад:

выдати на горячои крови (кого) – «викрити кого-небудь на

³ Бабич Н.Д. Стилістика фразеологічних одиниць // Укр. мова і літ. в школі. – 1979. – № 11. – С. 17.

місці злочину»: **выдал мордєра остатка слугу своего на горячои крѣви** (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 39 зв.).

въ заруку впадовати – «підлягати грошовому стягненню в разі порушення однією зі сторін укладеної угоди»: **в таковую ж заруку впадовало** (1571 АрхЮЗР 8/VI, 360);

кий на собе понести – «зазнати побиття»: **з непочтивостю з двора поедешъ кий на собе понесешъ** (1564 АрхЮЗР 8/III, 92);

ку присяже вести (кого) – «приводити когось на судову розправу як присяжного свідка»: **пан Тимофей Обухович Воцатинский... их ку присяже не вел** (1570 АрхЮЗР 8/VI, 309);

хлосту дати (кому) – «побити, відшмагати когось»: **а который бы [подданный] на роботу не шоль, тогда его виною не карати, толко на пню хлосту ему дати мают** (1567 AS VII, 120).

Високу частотність у стійких сполуках виявляє, зокрема, дієслівний компонент **всадити**:

въ ланицухъ усадити (кого) – «накласти кайдани, закувати (кого)»: **...въ ланицухъ усадиль** (1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 6);

до коморьки всадити (кого) – «ув'язнити (кого)»: **...до коморьки квалтомъ всадивъши...**(1637 АрхЮЗР 1/VI, 730);

на коло всадити (кого) – «взяти на тортури (кого)»: **...яко якихъ злочинцовъ, на коло всадивши, въ подошви киями били** (1618 АрхЮЗР 3/I, 233);

у вязене всадити (кого) – «ув'язнити (кого)»: **Кнегиня Козечиная дей казала мя у вязене всадити** (1568 АрхЮЗР 6/I, 65).

Типовими для аналізованого стилю є такі книжні ФО, які становлять собою своєрідні формули у текстах законів та актів і передбачають притягнення особи до відповідальності перед судом за скоєні протиправні вчинки, наприклад:

головою выдати – «бути притягнутим до відповідальності»: **А естли бы в дому лице застато а дети и жона при том были а тых речеи краденыхъ уживали тогда они повинни будутъ...сами головами своими выданы быти** (1566 ВЛС 108);

на пробу всказати (кого) – «піддати допиту, допитати (кого)»: **а за сведєцством и знаками певными того яка юшка и нестера на пробу есмо всказали** (1588 ЖКК I, 301).

Також у документах домінують графаретні ФО (із перевагою компонентів **горло, Богъ, светъ**), які стосуються:

1) обвинувачень у злочині: **зъ сего свита збавити** (кого) – «убити (кого)»: **Самъ его милость ... его зъ сего свита збавити ... усилуваль** (1618 АрхЮЗР 1/I, 211); **горла позбавити** (кого) – «убити (кого)»: **Андрея намовляла... жебы ее мужа а пана своего горла позбавил** (1604 АрхЮЗР 8/III, 497);

2) присудження або виконання смертної кари: **презь мечъ скарати** (кого) – «убити мечем (кого)»: **Там же оная Ганна**

столярька, за тотъ выступокъ заплату взяла и **презь мечь** есть **скарана** (1596 АрхЮЗР 8/III, 475); **сказувати на горло / на горло всказати** (кого) – «убити, скарати смертною карою (кого)»: *Я, бачачи таковыя розныя интенцые и зданя ихъ, **скажуючи** ихъ всихъ яко злочинцовъ **на горло** (1596 АрхЮЗР 3/I, 121); Мы ... его за тотъ его таковой учинокъ **на горло всказали** (1566 AS VI, 285).*

Окремі сполуки можна вважати евфемізмами, які виражають передбачення мовця своєї кончини і входять до дарчих, заповітів та ін.: *Богъ с того свѣта взял* (кого) – «хтось помер»: *...**естьли бы мя Богъ с того свѣта взял**, тогда жона моя...мает тот замок...**держати**...* (1529 AS III, 351), *душу с тѣлом розлучити* (чю) – «хто-небудь помре»: *Час смертнѣй **душу** мою с **тѣлом** грѣшным **розлучитъ*** (1581 ЖКК I, 192).

Досліджуючи українську актову мову попереднього періоду (XIV – XV ст.), Л.Коломієць зробила висновок, що «характерною рисою ділового стилю є відсутність образно-експресивної фразеології»⁴. Результати нашого дослідження показують, що в пам'ятках ділового стилю XVI – XVII ст. наявна велика кількість ФО народного походження, які відображають різні сторони буття народу. Завдяки цьому створюється враження живої усної повсякденної мови. Це можна пояснити тим, що розмовна мова в той час мала помітний вплив на офіційно-діловий стиль, оскільки влада намагалася завдяки використанню в документації елементів живого мовлення донести свої розпорядження до багатьох верств населення. Деякі з них вносять у текст негативний відтінок, експресивність, надають оповіді зневажливого тону, особливо це стосується свідчень щодо протизаконних дій окремих осіб, наприклад:

въ попель обернути (що) – «спалити, знищити вогнем (що)»: *Дворъ Полоньскій... **в попель обернулъ*** (1649 АрхЮЗР 3/IV, 72); *стайню, псярню, возовню спалили и **въ попель обернули*** (Там само, 117);

на шию вытручати (кого) – «витурювати (гнати) в шию, виганяти (кого)»: *других законниковъ... **на шию** з монастыра **вытручаючи**..., казалъ передние двери...**выбитъ*** (1639 АрхЮЗР 1/VI, 752);

по свету волочитися – «мандрувати»: *Я дей теперь зъ жоною и детьками своими по суседомъ, гдеся в котрого **приятеля** упроситъ*

⁴ Коломієць Л.І. Про деякі особливості фразеологічних сполук української актової мови XIV–XV ст. // Начальный этап формирования национального языка (на материале русского языка): Тезисы докладов на межвуз. научно-теоретич. конф. 9 – 13 мая 1960 г. – Л., 1960. – С. 52.

могу... **по свсту волочити** мушу (1581 ЖКК II, 101);

руки кинути (на кого) – «розпочати бійку з кимось»: *з теневъ притаеныхъ выпадиши, на протестантовъ руки... кинули* (1649 АрхЮЗР 3/IV, 261).

Інша частина народнорозмовних ФО характеризується меншою образністю, вказує на людську поведінку, стосується дарчих грамот про передачу, привласнення майна або володіння ним (перевага іменника *руки*); актив прохань стосовно розв'язування судової суперечки; різних скарг на осіб, що зловживають своїми посадовими обов'язками або ж не виконують їх, наприклад:

въ рукахъ [своихъ] мати (що) – «володіти (чим)»: *...то мене все дошло и вже въ рукахъ своихъ тоє все маю* (1551 АрхЮЗР 8/III, 25);

до рукъ [своихъ] брати (що) – «привласнювати собі»: *всякие съ тыхъ именей пожитьки... до рукъ своихъ брать мають* (1588 АрхЮЗР 1/I, 238);

жеребей метати – «що-небудь вирішити остаточно»: *Я Яцко Прусский, а я Петръ Кошевский... жеребей есми промежку себе метали о нашихъ людехъ отчизныхъ* (1528 AS III, 326);

зь рукъ [своихъ] выпуцати (що) – «віддавати щось»: *и тыє вжо имѣнья...князю...подал и з своихъ рукъ ихъ выпуцам...*(1534 AS III, 472).

Отже, фразеологічний склад актової мови неоднорідний, оскільки ділова писемна мова розвивалася у взаємодії з тогочасною живою розмовною мовою, не пориваючи зв'язку із традиційною книжною.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

АЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588) / Підгот. до вид. М.К.Бойчук. – К.: Наук. думка, 1965.

Арх.Р. – Ділові документи з колекції архіву В.Розова. – Зберігається в Москві, в Інституті російської мови РАН.

АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1859. – Ч. 1, т. I; 1883. – Ч. I, т. VI; 1863. – Ч. 3, т. I; 1914. – Ч. 3, т. IV; 1909. – Ч. 8, т. III; 1907. – Ч. 8, т. IV; 1911. – Ч. 8, т. VI.

AS – Arhiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwow, 1890. – Т. III (1432 – 1534); 1890. – Т. IV (1535 – 1547); 1910. – Т. VI (1549 – 1577); 1910. – Т. VII (1554 – 1572).

ВЛС – Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку). – 1566. – Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової

бібліотеки НАН України, шифр О/Н-15.

АСД – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлении Виленского учебного округа. – Вильна, 1869. – Т. VI.

ЖКК – Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни // Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1849. – Т. I–II.

ИКА – Голубев С. История Киевской духовной академии: Период домогилянский. – К., 1886. – Вып. I.

ККПС – Книга Київського підкормського суду (1584–1644) / Підгот. до вид. Г.В.Боряк та ін. – К.: Наук. думка, 1991.

ПВКРДА – Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1848. – Т. III.

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів у Києві.

ЧИОНЛ – Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1894. – Кн. VIII.

Черевко Ирина

Фразеология официально-делового стиля украинского языка XVI-XVII вв. (на материале документов Полесья).

В статье исследовано сферу использования разных типов фразеологических единиц за стилистической классификацией (народноразговорные, книжные) в документах украинского языка XVI-XVII вв., сделана попытка выяснить причины ихней устойчивости или неустойчивости, указана ихняя стилистическая функция.

Ключевые слова: фразеологизм, опорный компонент, стиль.

Cherevko Irina

Phraseology of Official Documents Style in the Ukrainian Language of the 16th-17th Centuries (Based on the Sources from Polissya)

The present research is concerned with frequency of occurrence of different phraseological units in accordance with their stylistic classification (colloquial, bookish) in official documents of the 16th-17th centuries. The article highlights the main factors which influenced stability or instability of the investigated phraseological units, their stylistic function.

Key words: phraseological unit, head-component, style.